

Списание "Анамнеза" брой 15, 2012 г.

**За да разлиствате страниците,
посочете с мишката върху долния
десен ъгъл.**

**Можете или да ги обръщатете веднага,
чрез натискане, или да ги разгръщате
бавно, като истинска книга, държейки
натиснат бутона на мишката.**

Приятно четене!

[Свали в PDF](#)

ТОТАЛИТАРНИЯТ СПОРТ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ИЗТОЧНА ЕВРОПА – ПОДХОДИ, МЕТОДИ И ТЕНДЕНЦИИ В СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИОГРАФИЯ

Мариан Гяурски

Тоталитаризмът е термин, който в научните среди все още предизвиква различни интерпретации и дискусии. В своите научни възгледи някои изследователи застъпват тезата, че терминът тоталитаризъм служи за политическо оръжие по време на Студената война и след нейния край вече не е актуален. Тази постановка обаче трудно издържа критика, тъй като още в началото на 30-те и през 40-те години на миналия век паралелите между политическите системи на Италия, Германия и Съветския съюз се превръщат в аналитична категория под общото наименование – тоталитаризъм.¹ В зората на

¹ За създаването на тази академична конструкция виж: **Sforza, C.** *Dictateurs et dictatures de l'après-guerre*, Paris, 1931; **Monzie, A.** *de. Petit manuel de la Russie nouvelle*. Paris, 1931;

Студената война редица изследователи характеризират, като тоталитарен режима в Съветския съюз, правейки разлика обаче между политическата система на Мусолини и тези на Хитлер и Сталин.² Тази хипотеза обаче е аргументирано компрометирана от големия италианския историк Емилио Джентиле в неговите изследвания, посветени на феномена тоталитаризъм.³

След рухването на социализма в Съветския съюз и Източна Европа настъпва т.нар. документална или архивна революция. Изригването на този документален вулкан изправи изследователите пред ново предизвикателство, пред нов цикъл на изследвания и пред нов хоризонт на научните търсения.

Документалната революция от началото на 90-те години на ХХ в. позволява строго пазените тайни за комунизма една по една да започнат да се разкриват. Монополът на тоталитарната власт върху историческата наука е напълно премахнат. Изследванията на първо време се фокусират върху недостъпни и дори подлагани на съмнение епизоди от комунистическото минало.⁴ В

Bruneteau, B. *Le Totalitarisme Origines d'un concept, genèse d'un débat – 1930-1942*, Paris, 2010.

² Такива са, **Раймон Арон** (който впоследствие преразглежда своята теза), **Корнелиус Касториадис, Денис Пешански, Иън Кършоу, Моше Левин, Хана Арент** и други (бел. М. Г.)

³ **Gentile, E.** *Le origini dell'ideologia fascista (1918-1925)*. Bologna, 2001; *La via italiana al totalitarismo. Il partito e lo Stato nel regime fascista*. Roma, 2008; *Il fascino del persecutore*. George Mosse e i totalitarismi Carocci, 2007; *Il fascismo di pietra*. Laterza, 2007.

⁴ Например тайния протокол от Германско-съветския пакт от 23 август 1939 г.; заповедта от 5 март 1940 г., за избиването на 25 хиляди полски офицери и политици, подписана от всички

бившите социалистически страни от Източна Европа документалната революция също дава своите плодове. Редица теми, смятани преди това за „теми-табу“ привличат внимание и започват да се изследват от местните историци, получили в различна степен достъп до архивите. Така се появяват много изследвания, посветени на различни аспекти на комунистическите режими, като политика, икономика, култура и спорт. Всеки от тези аспекти е подложен на своеобразна научна дисекция и се „радва“ на различни интерпретации от страна на изследователите.⁵

В тази статия под формата на кратък историографски обзор ще се спра върху основните постижения на съвременната историография в областта на спорта с тоталитарни характеристики в Източна Европа и Съветския съюз. В изследването ще изхождам от разбирането, за тоталитарния характер на спорта в тези държави. Въпреки националните им специфики и вътрешно развитие на тоталитарния модел през годините неговата логика остава същата до самия разпад на системата.

Под наименованието „Източна Европа“ имам предвид геополитическия термин, възникнал във времето

членове на съветското Политбюро; съставените в Москва досиета на комунистически функционери от цял свят; „революционните“ инструкции на Ленин; системата концентрационни лагери – ГУЛАГ и още много други (бел. М. Г.)

⁵ Повече по въпроса виж: **Даскалов, Р.** Българският комунизъм в историографията. – В: История на Народна република България. Режимът и обществото. Под общата редакция на **Ивайло Знеполски**. София, 2009, с. 661-700.

на Студената война. Под определението „съвременна историография“ разбирам историческите изследвания след 1989 г., т.е. освободените от държавна намеса научни търсения в областта на социалистическия спорт.

В началото на източноевропейския „посткомунизъм“ темата за социалистическия спорт остава в страни от вниманието на местните историографии. Акцентът пада върху партийната история, бившите тайни служби за сигурност, социалистическата икономика, културата, религията и т.н.

В Западна Европа и Северна Америка обаче интересът към явлението започва да се появява още в разгара на Студената война (в края на 70-те години). Този интерес е провокиран от международните спортни успехи на Съветския съюз и източноевропейските социалистически страни, които през 60-те и 70-те години главоломно нарастват.⁶ Изследователи, като Джеймс Риърдън, Владимир Костка, Дейвид Чайлдс, Рой Клъмпнър, Брайън Пендълтън и Ер Джей Пикъринг фокусират заниманията си върху Съветския съюз, Чехословакия, Китай, Германската демократична република и Куба. Те се спират на политиките на посочените държави в областта на спорта, превърнали ги в изключително успешни спортни нации.⁷ Впоследствие и други се

⁶ Когато през 1952 г. комунистическите държави дебютират на олимпийските игри в Хелзинки те печелят 29% от медалите, в Мюнхен през 1972 г. процентите вече са 47, а през 1976 г., а в Монреал – 57%. Подробна таблица, за олимпийските шампиони през тези години виж в: The Olympics. Athens to Athens 1896 – 2004. Под редакцията на **Matt Rendell**. London, p. 338-359.

⁷ **Riordan, J.** Sport in Soviet Society: Development of Sport

насочват към подобен вид изследвания, като наред с държавните спортни политики анализират и конкретните физико-психологически аспекти в спортната политика, както и политическите стратегии на комунистическите партии, за укрепване и стабилизиране на режимите във вътрешен план, както и международното значение на социалистическия спорт в контекста на Студената война. Сред тези автори се открояват имената на Джон Хоberman, Григорий Рейпорт и Майкъл Йесис.⁸

След края на Студената война интересът към тоталитарния спорт на бившите комунистически държави още повече се увеличава, но предимство отново имат изследванията на англоезичната историография. В края на 80-те и началото на 90-те години масовият интерес към разпадането на социалистическите общества не подминава и изследователите. Трансформацията на спорта в бившите социалистически държави е обект на изследванията на Джон Хоberman и Тери Тод.⁹

С отварянето на архивите и с течение на времето

and Physical Education in Russia and the USSR. Cambridge, 1977; Sport under communism – The USSR, Czechoslovakia, The G.D.R., China, Cuba. Под общата редакция на **James Riordan**. Montreal, 1978.

⁸ **Hoberman, J.** Sport and Political Ideology. London, 1984; **Raiport, G.** Red Gold: Peak Performance Techniques of the Russian and East German Olympic Victors, New York, 1987; **Yessis, M.** Secrets of Soviet Sports Fitness and Training. New York, 1988.

⁹ **Hoberman, J., T. Todd.** Soviet reform program frees sports. –In: Austin American-Statesman. November 15, 1987, p. 20; Soviet journalists applying glasnost to sports. –In: Austin American-Statesman, April 16, 1989; **Hoberman, J.** The Transformation of East German Sport. –In: Journal of Sport History, Vol. 17, No. 1, 1990, p. 62.

англоезичните автори все по-смело пристъпват към специализирани и задълбочени проучвания, посветени най-вече на различни аспекти на съветския социалистически спорт.¹⁰ Такова изследване е впечатляващата книга на Робърт Еделман: „Истинско забавление: История на спортния зрител в СССР“. В центъра на проучването на Еделман е двупосочната връзка между държавната политика и популярната култура, в случая на субкултурата на спортните зрители в Съветския съюз.¹¹

Безспорен принос към темата за тоталитарния спорт представлява изследването на Пиер Арно и Джим Риърдън „Спорт и международна политика: Влиянието на фашизма и комунизма в спорта“, посветено на институционализирането и развитието на спортната политика в тоталитарните общества в Европа в периода между двете световни войни. Направен е аргументиран анализ как спорта се използва като инструмент за пропаганда и психологически натиск от страна на водещите в междувоенния период политически и спортни нации – Германия, Италия и СССР. Също така е разгледана и ролята на значими и международни организации в подкрепа на спортните политики на съответните държави, като Католическата църква и

¹⁰ **Riordan, J.** Sport, Politics and Communism. Manchester, 1991; **Riordan, Jim and A. Krüger.** The International Politics of Sport in the 20th Century. London and New York, 1999; **Arnaud, P., J. Riordan.** Sport and International Politics. New York, 1998.

¹¹ **Edelman, R.** Serious Fun: A History of Spectator Sports in the USSR. New York, 1993.

Международното спортно работническо движение.¹²

За специфичната политиката на тоталитарната власт в областта на спорта пише и Евелин Мертин в своето изследване: „Представянето на героите: Спортистите като модели за подражание на новия съветски човек“. В това изследване се извеждат няколко основни функции, които спортът е натоварен да изпълни в името тоталитарната идеология: 1. Спортът трябва да стане единен (общосъветски) и да спомогне за засилването на отбраната, боеспособността и здравеопазването на новата държава; 2. Спортът трябва да играе роля във формирането на ценностната система на младите съветски граждани, наред със здравната политика, хигиената и храненето; 3. Спортът трябва да подпомогне интеграцията между отделните съветски републики. Евелин Мартин, също така, акцентира и върху целенасоченото провеждане на масови спортни събития, като физкултурни шествия, паради или спартакиади, които се превръщат в платформа за пропагандни политически и идеологически съобщения, символизиращи единството на комунистическа нация и адресирани към хората от всички републики на Съветския съюз.¹³

В края на XX и началото на XXI век специално за различните аспекти на спорта, като политика и

¹² **Arnaud, P., Jim Riordan.** Sport and International Politics: Impact of Facism and Communism on Sport. London, 1998.

¹³ **Mertin, Evelyn** ‚Presenting Heroes: Athletes as Role Models for the New Soviet Person‘. –In: The International Journal of the History of Sport. 2009, 26: 4, pp. 471.

пропаганда в бившите социалистически страни от Източна Европа предимство отново има западноевропейската и северноамериканската историография. Интересен феномен обаче представлява тенденцията, че в тази историография се интегрират все повече автори от бившите социалистически държави. Това на свой ред поражда още по-задълбочени проучвания на проблемите на социалистическия спорт. Като принос в проблематиката можем да посочим научната продукция на българина Васил Гиргинов. Той прецизно и последователно разглежда функциите на тоталитарния спорт в Източна Европа и България, прилагайки методите на сравнителния анализ. Авторът прави опит да разкрие същността на комунистическия режим, чрез еволюцията на държавните проекти, концепции, структурни размествания и стратегически отношения в областта на спорта. Той откроява четири основни и общи характеристики на тоталитарния спорт от съветски тип, а именно: 1. Спортът, като средство за самостоятелно развитие на общността; 2. Спортът, като форма на групов идентификация; 3. Спортът, като форма на социална мобилизация; 4. Спортът, като средство за вярност към политиката на партията-държава и осигуряване на място на всички в системата.¹⁴

¹⁴ **Girginov, Vassil.** „Totalitarian sport: towards an understanding of its logic, practice and legacy“ –In: Politics, Religion & Ideology (2004); „Pre-totalitarian, Totalitarian and Post-totalitarian Masculinity: The Projection of the Male Image in Sports Policy in Bulgaria“. –In: European Sports History Review 2 (2000), p.160–184; ‚Bulgarian Sport Policy 1945-1989: A Strategic Relations Approach‘. –In: The International Journal of the History of Sport (2009), 26: 4, 515 —

Разглеждайки историографията, посветена на социалистическия спорт в Източна Европа на първо място трябва да поставим изследванията за ГДР, което се дължи на бързото интегриране на източногерманската историческа проблематика сред професионалната колегия на бившата Федерална република. Това интегриране позволява на изследователите от двете страни на падналата желязна завеса сравнително бързо да започнат сериозни проучвания върху различни аспекти на източногерманския комунистически режим, сред които се вписват и изследванията за спорта. Именно за спорта в ГДР е и най-значителна в бившата Източна Европа вътрешна историографска база.¹⁵ Това обстоятелство обаче не пречи историята на спорта в ГДР да циркулира в научен оборот и в англоезичната историография.¹⁶

538.

¹⁵ Това са някои от по-важните заглавия: **Berendonk, B.** Doping. Von der Forschung zum Betrug Hamburg, 1992; **Ewald, M.** Ich war der Sport, Berlin, 1994; **Spitzer, G.** Die Strukturkrise der achtziger Jahre. In: **Spitzer, G./ Teichler, H. J./ Reinartz, K.** (Hrsg.): Schlüsseldokumente zum DDR-Sport. Ein sporthistorischer Überblick in Originalquellen. Aachen, 1998; **Ahrens, W.** Sportwunder DDR? Spurensicherung: KJS in der DDR. IN: Beiträge zur Sportgeschichte, Heft 11/2000; **Erbach, G.** Der DDR-Sport im Zerrspiegel neokonservativer bundesdeutscher Sportgeschichtsschreibung und der etablierten Medien In: **Becker, D., Mechler, S.** (Hrsg.): Priester der Klio? Berlin, 2007, s. 151; **Huhn, K.** Ullrich: Die DDR bei Olympia. Berlin, 2001; **Wonneberger, G., Westphal, H., Oehmigen, G., Fiebelkorn, J., Simon, H., Skorning, L.** Geschichte des DDR-Sports. Berlin, 2002.

¹⁶ Скоро например беше издадено поредното задълбочено изследване върху проблемите на спорта на ГДР: **Dennis, M., J. Grix.** Sport Under Communism. Behind the East German 'Miracle'.

Полската историография, занимаваща се със социалистическия спорт по обем на изследванията се нарежда веднага след немската.¹⁷ Трябва да се отбележи обаче, че основните концептуални изследвания за полския социалистически спорт отново принадлежат на англоезичната историография, макар и някои от авторите да са поляци.¹⁸

Стойностните изследвания за чехословашкия спорт, като обем, значително отстъпват от тези за останалите източноевропейски държави.¹⁹ Това може

Basingstoke, 2012.

¹⁷ Заглавията на полските автори, които си заслужава да се отбележат са следните: **Chelmecki, J.** 'Wkład Pan' stwowego Urze_du Wychowania Fizycznego i Przynsposobienia Wojskowego w modernizacje_ programu rozwoju kultury fizycznej w Polsce (1927–1939)'. In Polska kultura fizyczna w czasach zaboro_w i Drugiej Rzeczypospolitej, edited by **R. Wasztyl.** Krako_w: Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha, 2002.; **Ferenc, J.** Sport w służbie polityki: Wys'cig Pokoju 1948–1989. Warszawa, 2008.; **Gaj, J., K. Ha_dzelek.** Dzieje kultury fizycznej w Polsce. Poznan', 1997; **Godlewski, P.** Sport w Polsce na tle politycznej rzeczywistos'_ci lat 1944–1956. Poznan', 2006.

¹⁸ **Fryc, A., Ponczek, M.** 'The Communist Rule in Polish Sport History', The International Journal of the History of Sport (2009), 26: 4, p. 501 – 514; **Lenartowicz, M., A. Karwacki.** 'An Overview of Social Conflicts in the History of Polish Club Football'. –In: European Journal for Sport and Society 2, no. 2, (2005): 97–107.

¹⁹ Тези стойностни изследвания са дело на чехи, но са публикувани в авторитетни англоезични списания, като американското „European Journal for Sport and Society” и американското „International Journal of the History of Sport”: **Keshock, C. M.** Historical, psychological and cultural influences upon the sport success of Czechoslovakian athletes. –In: European Journal for Sport and Society 2009, 6 (2), 179-188; **Kavalir, P.** Sport in the value system of Czech adolescents: Continuity and change. –In: The International Journal of the History of Sport (2004), 21 (5), 742-761.

би се дължи на разделянето на Чехия и Словакия след края на социализма. В изследванията преобладават общите и енциклопедични издания, концентрирани най-вече върху хронологическият аспект на чехословашкия спорт.

Почти същото може да се каже и за Унгария, където дисбаланса между проучванията за спорта и други аспекти, свързани с комунистическия период е значителен.²⁰ Въпреки това в англоезичната историография отново присъстват няколко сериозни панорамни изследвания, посветени на унгарския комунистически спорт.²¹

В Румъния нивото на проучванията може да се съпостави с това на Чехия и Унгария. Там освен многобройните пропагандни материали, спомени и енциклопедични издания има незадоволително количество научни изследвания.²² Англоезичната историография и тук „отсрамва“ румънците с впечатляващата докторска дисертация на Михаела Андра Ууд, посветена на румънските гимнастички по време на

²⁰ Тук е изненадващо е, че може би най-стойностното проучване за спортната политика на унгарската комунистическа партия е издадено преди 1989 г.: **Kutassi, L.** A Magyar Kommunista Part Sportpolitikaja, 1944-1948. Budapest, 1987.

²¹ **Foldesi, G. S.**, „Social Status and Mobility of Hungarian Elite Athletes,” *International Journal of the History of Sport*, 21:5 (2004), 710-726; **Molnar, Gyozo.** Hungarian Football: A Socio-historical Overview. –In: *Sport in History*. Volume 27, Issue 2, 2007, p. 293-317;

²² Като изключение можем да посочим стойностната бакалавърската теза на Лоредана Некула от университета в Букурещ, посветена на комунистическа пропаганда със средствата на масовия спорт: **Necula, L.** Propaganda comunista prin sportul de masă în România, 1971-1989. Бакалавърска теза, Университет на Букурещ, 2002.

студената война, но разглеждаща в широка перспектива характеристиките на румънския комунистически спорт.²³

Със съжаление трябва да отбележим, че България спада към групата на по-слабо развитите спортни историографии, нареждайки се до Чехия, Словакия, Унгария и Румъния. Освен значителната пропагандна литература от периода преди 1989 г., спомени на спортисти или спортни деятели, както и няколко издания с енциклопедичен и панагеричен характер изследванията вътре в страната се броят на пръстите на едната ръка.²⁴ Разбира се тук трябва да отбележим, че и българското присъствие в англоезичната историография е подобаващо застъпено с вече споменатите изследвания на Васил Гиргинов.

В заключение можем да направим обобщението, че съвременната историография, посветена на тоталитарния спорт в Източна Европа е обособила своите контури в лицето на англоезичната историография във Великобритания и Северна Америка. Всички тези изследвания са публикувани и продължават да се публикуват по страниците на авторитетните англоезични периодични издания, каквито са американските: „Austin American-

²³ **Wood, M. A.** Superpower: Romanian Women's Gymnastics During the Cold War. Ph.D. diss., University of Illinois at Urbana-Champaign, 2010.

²⁴ Това са докторските дисертации на Лозан Митев и Десислава Стоянова, успешно защитени в Националната спортна академия „Васил Левски“: **Митев, Л.** Телесната култура в тоталитарната държава – изграждане на българския модел (1937-1949). София, 2002 (непубликувана); **Стоянова, Д.** Създаване на Българския олимпийски комитет и неговата дейност от 1923 до 1982 г., София, 2009 (непубликувана).

Statesman” и „Journal of Sport History”, британските „The International Journal of the History of Sport”, „European Sports History”, Politics, Religion & Ideology и „Review Sport in History” и швейцарското „European Journal for Sport and Society”. В редица северноамерикански и британски университети все по-често се разработват магистърски тези и докторски дисертации за социалистическия спорт. Местните източноевропейски историографски школи могат да се разделят на две групи. В първата попадат по-напредналите в това отношение страни, като Германия и Полша, а във втората (изоставащи) към този момент се намират Чехия, Словакия, Унгария, Румъния и България. Въпреки всичко в последните години тенденцията да се отделя специално научно внимание на тоталитарния спорт, като специфична характеристика на източноевропейските социалистически държави става все по-отчетлива.

SUMMARY:

The basic literature on totalitarianism has systematically ignored the development of sport as an essential aspect of the ideology and practices of totalitarian regimes. There are different conceptions of totalitarianism to analyse various aspects of sport. This paper examines the historiography of Eastern Europe after the fall of the communist regimes. The starting point in the study is the understanding of the totalitarian nature of the sport in these countries during the communist period. The focus is on the English Historiography in Britain and North America. The East European historiographies are also discussed with examples from German Democratic Republic, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Romania and Bulgaria.